

**XIII. YÜZYILDA ŞAM'DA İNŞA EDİLEN ÜÇ TIP MEDRESESİ:
DAHVÂRİYYE, LEBBÛDİYYE, DÜNEYSİRİYYE**

Three Medical Madrasahs Built in Damascus in the XIII. Century: Dahvâriyye, Lebbûdiyye,
Düneysiriyye

İSA YAVUZ

Diyanet İşleri Başkanlığı, Nizip İlçe Müftülüğü, İmam-Hatip, Gaziantep, Türkiye
Presidency of Religious Affairs, Nizip District Mufti, Imam-Hatip, Gaziantep, Turkey

yavuzisaa@outlook.com

orcid.org/ 0000-0002-2290-2561

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi /Received: 23 Aralık 2022

Kabul Tarihi/Accepted: 31 Aralık 2022

Yayın Tarihi/Published: 31 Aralık 2022

ATIF/ CITE AS

Yavuz, İsa, "XIII. Yüzyılda Şam'da İnşa Edilen Üç Tıp Medresesi: Dahvâriyye, Lebbûdiyye,
Düneysiriyye" Darüşşifa İslam Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi, (December/Aralık 2022) 1/2,

İNTİHAL/PLAGIARISM

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software

Three Medical Madrasahs Built in Damascus in the XIII. Century: Dahvâriyye, Lebbûdiyye, Düneysiriyye

Abstract

In the XIII. century, Damascus was the most important scientific center of the Islamic world. Ulema played an important role in the revival of scientific life and the construction of new madrasahs by coming to the Syrian region from the east and west as a result of the Crusades and Mongol invasion. In this period, the growth of many scholars who had distinguished themselves in various branches of science brought Damascus to an important position in terms of scientific movements. Works that had a significant impact on religion, politics and thought were written. The studies carried out were not limited to only religious sciences such as fiqh, hadith and tafsir; In almost every field of science such as medicine, riyaziyyat, and hendese, works at the advanced levels of the age have been written. In the 13th century, the powers that dominated Syria ensured security and created suitable environments for the study of science, and made progress in mental and intellectual sciences. As in many other branches of science, medicine was among the branches of science that were in demand and protected. In addition to the prudent administrators supporting medical science and physicians financially and spiritually, the interest and need for medical science increased considerably with the effect of the Crusader and Mongol attacks that swept the Islamic world; As a result, serious leaps have been recorded in the theoretical and practical fields in the history of health education and training. Undoubtedly, madrasahs had a great influence on both the spread of knowledge to large regions and the writing of these works. The madrasahs, which were started to be established during the Seljuk period, continued to develop during the Atabeks period. For the first time, together with Atabey Nûreddin Zengî, independent science madrasahs such as Daru'l-hadith and Daru'l-fiqh began to be established in Damascus. The independent science madrasahs that were built were not only limited to the field of religious sciences, but also continued by building many madrasahs such as Darul'l-hendese, Daru't-tıp in the field of mental sciences. In this study, three medical madrasahs named Dahvâriyye, Lebbûdiyye and Düneysiriyye, which are the first medical madrasahs of Islamic history, which were built in Damascus only for the teaching of medicine, were examined and their founders were mentioned.

Key-words: Islamic Medicine, Medical Education, Madrasa, Health, Hospital

XIII. Yüzyılda Şam'da İnşa Edilen Üç Tıp Medresesi: Dahvâriyye, Lebbûdiyye, Düneysiriyye

Özet

XIII. yüzyılda Şam, İslam dünyasının yıldızı parlayan en önemli ilim merkeziydi. Ulema, Haçlı seferleri ve Moğol istilasını sonucunda doğudan ve batıdan akın akın Suriye bölgesine gelerek ilmi hayatın canlanmasında ve yeni medreselerin inşasında önemli rol oynamaktaydı. Bu dönemde çeşitli ilim dallarında temayüz etmiş birçok alimin yetişmesi Şam'ı ilmi hareketler bakımından önemli bir konuma getirdi. Din, siyaset ve düşünce alanında önemli etkiler bırakan eserler kaleme alındı. Yapılan çalışmalar fıkıh, hadis, tefsir gibi sadece dini ilimler ile sınırlı kalmamış; tıp, riyaziyyat, hendese gibi hemen hemen her ilim sahasında çağın ileri düzeylerinde eserler te'lif edilmiştir. Bu yüzyılda Suriye'ye hâkim olan iktidarların güvenliği sağlaması ve ilim tahsili için uygun ortamları oluşturması, akli ve nakli ilimlerde ilerleme kaydetmesini sağlamıştır. Diğer birçok ilim dalında olduğu gibi tıp ilmi de rağbet gören himaye edilen ilim dalları arasındaydı. Ferasetli yöneticilerin tıp ilmini ve hekimleri maddî ve manevî yönden desteklemelerinin yanında İslam dünyasını kasıp kavuran Haçlı ve Moğol saldırılarının da etkisiyle tıp bilimine ilgi ve ihtiyaç oldukça artmış; sonuçta sağlık eğitimi ve öğretimi tarihinde teorik ve pratik alanda ciddi sıçramalar kaydedilmiştir. Gerek ilim irfanının geniş bölgelere yayılmasında gerek bu eserlerin yazılmasında hiç kuşkusuz medreselerin etkisi

büyüktür. Selçuklular zamanında kurulmaya başlanan medreseler Atabekler döneminde gelişmeye devam etmiştir. İlk defa Şam'da Atabey Nûreddin Zengî ile birlikte Dâru'l-hadis, Dâru'l-fıkıh gibi müstakil ilim medreseleri inşa edilmeye başlamıştır. İnşa edilen müstakil ilim medreseleri sadece dini ilimler alanında sınırlı kalmayarak akli ilimler alanında da Dâru'l-hendese, Dâru't-tıp gibi pek çok medreseler inşa edilerek devam etmiştir. Bu çalışmamızda haklarında yeterli bir çalışma bulunmayan, sadece tıp derslerinin okutulması için Şam'da inşa edilen, İslam tarihinin ilk tıp medreseleri olan Dahvâriyye, Lebbûdiyye ve Düneysiriyye isimli üç tıp medresesi ele alınıp incelenmiştir ve bunların kurucularından bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tıbbı, Tıp Eğitimi, Medrese, Sağlık, Hastane

Giriş

İnsanoğlu var olduğu günden beri beden sağlığına önem vermiş ve sağlığı korumanın yollarını araştırmıştır.¹ Sıhhati bozulan insanlara şifa dağıtan kimseler ortaya çıkmış ve zaman içerisinde onların şifa dağıttıkları mekânlar tesis edilmiştir.² Toplumun coğrafi konumu ve kültürel yapısı şifa dağıtılan yer olan şifahanelerin, yerleşimi ve şeklini de etkilemiştir.

İslam dini, Kur'an'ı Kerim'de "Biz Kur'an'dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminler için bir şifa, bir rahmettir"³ şeklindeki ayetlerde ve "Üç şeyde şifa vardır; bal şerbeti içmek, hacamat yaptırmak, ateşle dağlamak"⁴ gibi hadis-i şeriflerde geçen tıbbî tavsiyelerle insan sağlığına önem vermiştir. Kaynağını Kur'an ve hadisten alan İslam tıbbı kısa bir sürede insanlık tarihi açısından çok büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Öyle ki Hz. Peygamber'in vefatından yüz yıl sonra her tarafta içerisinde tıp eğitiminin verildiği hastaneler kurulmaya, tıp dersleri verilmeye başlanılmıştır.⁵ İslam tıbbında önemli gelişmelerin kaydedildiği dönemlerden birisi de XII. ve XIII. yüzyılda Haçlı ve Moğol saldırılarının peş peşe geldiği Şam coğrafyasında yaşanmıştır. Milâdî XIII. asra gelindiğinde İslam beldelerindeki hastanelerin adedi sayılamayacak kadar çoktu. Orta çağ İslam dünyasının erken döneminde olduğu gibi, bu dönemde de hastanelerde hem tıp tahsili yapan öğrencilere hocalık yapan hem de hastaları tedavi etmeye çalışan bilge ve maharetli tabiplerin çığır açtıklarını görmek mümkündür. Elde ettiğimiz bulgular sonucunda tabiplerin tek merkezde eğitilip yetiştirilmediği, medreselerin yanı sıra, genellikle "Bîmâristan" veya "Dâruşşifâ" diye anılan hastanelerin, hekimliği meslek edinen ailelerin, başhekimlik müessesinin, hekim evlerinin birer eğitim kurumu gibi fonksiyon icra ettiği tespit edilmiştir.⁶ Fakat dinî ilimlerin okutulması için her tarafta açılan medreseler gibi çok fazla tıp medresesi bulunmamaktaydı.

Orta çağda medreseler İslâm medeniyetinde yükseköğretimin icra edildiği önemli eğitim-öğretim kurumlarıdır.⁷ Selçuklular döneminde şer'i ve akli ilimlerin bir arada okutulduğu medreselerin kurulması İslam eğitim-öğretim tarihinde bir dönüm noktasıdır. Başlangıçta Şii-Bâtinî düşünceye karşı kurulan bu medreselerde akli ilimlerin de birlikte okutulmasıyla birlikte

¹ İsa Yavuz, *Memlukler Döneminde Tıp* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 1.

² Ayşe Sarı - Sezgin Zabun, "Bimarhaneler Hakkında Alan Yazın Çalışması", *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi* 7/3 (30 Aralık 2021), 585.

³ *Kur'an Yolu*, 2018, İsra 17/82.

⁴ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, thk. Muştafa Dîb el-Buğâ (Dımaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 1414/1993), Tıp, 3 (5681).

⁵ Ali Bakkal, "İslâm Tarihinde Tıp Eğitimi Nasıl Verilirdi?", *Tevilat* 2/2 (31 Aralık 2021), 163.

⁶ Abdulhalik Bakır, "Türk-İslam Dünyasının Geç Dönemlerinde Tıp Kültürü ve Çalışmaları", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 3 (19 Aralık 2018), 11.

⁷ Ahmet Beken, "Müstansiriyye Medresesi'nde (631/1233-34) Eğitim-Öğretim Faaliyetleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD)* 16/2 (27 Aralık 2016), 310.

büyük ilerlemeler kaydedilmekle kalmamış, Doğu ve Batı dünyasını da etkisi altına almıştır.⁸ Selçuklular, kurdukları medreselerin ayakta kalabilmeleri ve ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için güçlü vakıflar tesis etmişlerdi.⁹

Selçukluların Şam atabeyi Nûreddin Zengî'nin, Şam'da inşa ettirdiği imarethaneler İslam eğitim-öğretim tarihi açısından çok önemlidir. Nûreddin Zengî, ilk dârü'l-hadisi kuran kişidir.¹⁰ Başlangıçta medreselerde bütün ilimler bir arada okutulurken, Nûreddin Zengî döneminde Daru'l-Hadis, Daru'l-Fıkıh, Daru'l-Kur'an gibi müstakil ilimlerin okutulduğu medreseler kuruldu. Ayrıca Nûreddin Zengî, içerisinde teori ve pratiğe dayalı tıp eğitiminin verildiği¹¹ İslam tarihinde çığır açan büyük bir hastaneyi Şam'da inşa ettirdi. Sözüünü ettiğimiz bu hastanesindeki teorik ve pratik tıp çalışmaları günümüzdeki tıp fakülte ve hastanelerindeki çalışmalardan çok farklı değildi.¹² Bu hastanede çalışan hekimlerden birisi Dımaşk'ın meşhur hekimi ve aynı zamanda Eyyûbî meliklerinden el-Melikü'l-Âdil'in daha sonraları da el-Melikü'l-Mu'azzam İsa'nın özel tabipliğini yapan Şam başhekimî Mühezzebuddin ed-Dahvâr Abdurrahim Ali b. Hâmid (ö. 628/1230) olmuştur¹³. Kendi evini İslam tababetinin ilk tıp medresesine dönüştürmesi onu yaşadığı dönemdeki diğer hekimlerden daha önemli kılmıştır. Ayrıca tıp alanında birçok çalışması bulunan ed-Dahvâr, yetiştirdiği öğrencilerinden İbnü'l-Lebbûdî (ö. 661/1263-670/1271?) ve İmâdüddin ed-Düneysirî (ö. 686/1287) de tıpkı hocaları gibi Şam'da tıp medresesi tesis etmişlerdi.¹⁴

Daha önceki medreselerin genel olarak ders programına bakıldığında burada dinî/naklî ilimlerin (hadis, fûrû-i fıkıh, usûl-i fıkıh, hilâf, ferâiz, tefsir, kelâm), âlet ilimleri olarak addedilen dil ilimleri (nahiv, belağat vs.), edebî ilimler (şiir, aruz vs.) ile felsefî/aklî/tabîî ilimler olarak adlandırılan tıp, matematik, geometri, botanik, heyet gibi ilimlerin bir arada okutulduğu görülmektedir.¹⁵ Mühezzebuddin ed-Dahvâr'ın ve öğrencilerinin kurduğu medreseler sadece tıp ilminin öğretildiği bir kurum olması özelliğiyle de seleflerinden ayrılmıştır. Çünkü daha önce kurulan medreselerin çoğunda eğitim-öğretim faaliyetleri ağırlıklı olarak fıkıh, hadis, kelim gibi dinî ilimlere ve az da olsa tıp, hendese, riyaziyyat gibi akli ilimlere hasredilmişti.¹⁶

İslâm tarihinde hastanelere nispetle tıp medreselerinin sayısı fazla değildir. Zira hastaneler aynı zamanda bir tıp okulu vazifesini de görüyordu. Bununla birlikte temel tıp derslerinin verilmesi için zamanla tıp medreselerinin kurulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Çalışmamızda öncelikle XIII. asırda Şam'da tıp ilminin durumu hakkında değerlendirme yapılmış, sayıları az da olsa Orta çağ tıp eğitim-öğretim tarihi için önemli olan Nuaymî'nin *ed-Dâris fi târîhi'l-medâris* adlı eserinde bahsettiği Türk-İslam tababetinin ilk üç tıp medresesi ve

⁸ Yavuz, *Memlukler Döneminde Tıp*, 31.

⁹ A. Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti, XI-XIV. Asırlar: Büyük Selçuk İmparatorluğu ve Orta Zamanda Anadolu Türk Devletleri Tababeti Tarihine Dair* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 6-7.

¹⁰ Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (b.y.: Dârü'l-Fikr, 1407/1986), 12/347; 'Abdulkâdir b. Muḥammed b. 'Omar b. Muḥammed b. Yûsuf b. 'Abdullâh b. en-Nu' aymî en-Nu' aymî, *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris*, thk. İbrâhîm Şemsuddîn (b.y.: y.y., 1410/1990), 1/74.

¹¹ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12/344.

¹² Bakır, "Türk-İslam Dünyasının Geç Dönemlerinde Tıp Kültürü ve Çalışmaları", 35.

¹³ Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. el-Ḳâsım İbn Ebî Uşaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ' fi Ṭabakâti'l-Eṭṭibbâ'*, thk. Nizâr Rıdâ (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 728.

¹⁴ Nu' aymî, *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris*, 2/105,106.

¹⁵ Beken, "Müstansırıyye Medresesi'nde (631/1233-34) Eğitim-Öğretim Faaliyetleri", 332.

¹⁶ Beken, "Müstansırıyye Medresesi'nde (631/1233-34) Eğitim-Öğretim Faaliyetleri", 311.

kurucuları hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak da bu medreselerde tıp eğitimi veren hocalar ve onların ilmi çalışmaları ele alınıp incelenmiştir.

1. XIII. Yüzyılda Şam'da Tıp İlimine Genel Bir Bakış

İslâm aleminde tababete özel bir önem gösterilmiş, hemen hemen bütün yöneticiler tıp ilmini teşvik etmiş, çeşitli yerlerde “dârüşşifa” ya da “bîmâristan” diye adlandırılan hastaneler tesis etmişlerdir. İslâm dininin insana ve insan sağlığına verdiği değerin tababetin gelişmesinde güçlü bir faktör olduğunu anlıyoruz. Hz. Peygamber'in tıp ve tedavi ile ilgili hadisleri, tababet alanındaki gelişmeleri harekete geçiren unsurların başında gelmektedir. “İlim ikidir; beden ilmi ve din ilmi” mesajını peygamberlerinden alan İslam uleması bu hadisteki beden ilmini tıp ilmi şeklinde yorumlamışlar, bu ilimde ihtisaslaşmak adına önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda XIII. asrın ortalarına kadar Şam ve Mısır'a hâkim olan Eyyûbiler dönemi, İslâm tarihinde tababetin, sağlık müesseselerinin ve tıp eğitiminin en çok revaçta olduğu dönemlerin başında gelmektedir. Eyyûbiler, selefi Zengîler gibi tıp ilmine ve tıbbî kurumlara çok önem vermiş, Mısır, Şam ve el-Cezîre gibi mühim yerlerde hastaneler tesis etmiş, bu hastaneler giderek teorik ve pratik derslerin verildiği birer tıp merkezi hâline gelmişlerdir.¹⁷ Bu hastanelerden Dımaşk'ta Nüreddîn'in inşâ ettiği el-Bîmâristan en-Nûri el-Kebîr (Büyük Hastane)¹⁸ ve Kahire'de Sultan Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin yaptırdığı Nâsîrî Bîmâristanı¹⁹, Eyyûbiler dönemindeki önemli tıp merkezleri olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu tıp merkezine İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinden Müslüman, Hristiyan ve Yahudi tabipler gelmiş, teoriye ve pratiğe dayanan kuvvetli bir tıp ekolü doğmuştur.²⁰ Eyyûbiler döneminde Dımaşk'ta iki, Harran'da iki, Musul'da dört, Halep, Hama, Kahire, Mardin, Rakka, Nusaybin, Kudüs ve Meyyafarikin'de birer hastane bulunmaktaydı.²¹

Bu devirdeki hastaneler aynı zamanda tıp eğitimi veren, tıbbî tetkiklerin yapıldığı eğitim kurumları olarak da hizmet vermişlerdir. Nitekim hocaların yanında bulunan stajyer hekimler

¹⁷ Bedrettin Basuğuy, *Selahaddîn-i Eyyûbî Devrinde İlmî Faaliyetler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 155.

¹⁸ Nüreddin Zengî'nin Şam'da kurduğu bu hastane ülkesinde inşa ettirdiği birçok hastanenin en büyüğü ve en önemlisidir. Sultan Nüreddin Mahmud Zengî, Haçlılar ile savaştığı sırada bir Frank komutanını esir almış o da canını kurtarmak için 5 kale ve 500.000 dinar fidye vermiştir. Sultan elde ettiği bu parayı yapacağı bu hastane için harcamıştır. Önemli bir tıp merkezi halinde gelişen ve kendi adıyla anılan “en-Nûri” hastanesinde herkes tedavi edilirdi. Hatta bizzat kendisi gelip, bu hastanede tedavi olmuştur. Burada ender bulunan ilaçlar bile yoksul ve zengin ayırmaksızın herkese verilir. Daha sonraki asırlarda bu hastane önemli bir tıp merkezi olarak faaliyet göstermiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, thk. 'Amr b. Ğurâme el-'Umrevî (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 7/1; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12/346; Engin Beksaç, “Nüreddin Zengî Bîmâristanı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/262-263; Fatma İnce, “Ortaçağ'da İslâm/Türk-İslâm Tıbbının Parlak Bir Mümessili: Nüreddin Hastanesi”, *Journal of Islamic Jerusalem Studies* 18/3 (31 Aralık 2018), 81.

¹⁹ Sultan Selâhaddîn-i Eyyûbî, Mısır'ı fethettikten sonra bir rivayete göre 568-577/1172-1181 yılları civarında Kahire'deki Fâtımî Halifesi Aziz-Billâh'ın 384/994 yılında inşa ettiği sarayın bir odasını hastaneye çevirmiş ve zengin vakıflar ile desteklemiştir. Bu hastane kaynaklarda “Nâsîri”, “Salâhî” ve “Atîk” Bîmâristanı isimleriyle anılmaktadır. Kaynaklarda sarayın hastaneye çevrilen odasında bir tılsım olduğu, duvarlarında Kur'an ayetlerinin yazılı olduğu ve oraya karınca gibi haşeratların girememesinden dolayı o odanın hastaneye çevrildiğinden bahsedilir. Detaylı bilgi için bkz. Ebû'l-'Abbâs Aḥmed b. 'Alî el-Huseynî Maḳrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Ḥıttat ve'l-'Âşâr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1418), 2/287-288; Ebû'l-'Abbâs Aḥmed b. 'Alî el-Huseynî Maḳrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti düvelil-'mülûk*, thk. Muḥammed 'Abdulkâdir 'Aṭâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1418/1997), 1/173.

²⁰ Basuğuy, *Selahaddîn-i Eyyûbî Devrinde İlmî Faaliyetler*, 156.

²¹ Ramazan Şeşen, “Eyyûbiler (Siyasî Tarih)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/26.

hâlinde hastanelerdeki hastaları kontrol etmişler ve böylece ihtisas yapmışlardır. Tıp öğrencileri, hastalık ve tedavi yöntemleriyle ilgili hocalarının tecrübelerine çok önem verirlerdi. Genç hekimler, üstatlarının hastalara yazdıkları reçeteleri görür, onların hangi hastalığın hangi yöntemle tedavi etmeye çalıştıklarını bizzat gözlemlene imkânı ile elde ederlerdi. Hastanelerde yapılan tıbbî tetkikler ile teorik ve pratik verilen tıp eğitimi sayesinde klinik tıp ortaya çıkmıştır.²² Hastanelerdeki verilen tıp eğitimi bugünkü tıp fakülte ve hastanelerindeki çalışmalardan çok farklı değildi²³. Bu hastaneler, Müslümanların iftihar etmesi gereken ilim ve hayır kurumlarının başında gelmektedir²⁴. Yine o dönemde hastanelerde akıl hastalarının ilaçla tedavi edilmeye çalışılması²⁵ da İslam tıbbi açısından önem arz etmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz Mühezzebuddin ed-Dahvâr dışında XIII. yüzyılda Şam'da yetişmiş daha birçok tabip ve eczacılar bulunmaktadır. Galen'in fikirlerini tenkit etme cesaretini gösterebilen Yahudi saray hekimi İbn Meymûn (ö. 601/1204)²⁶, Galinos'un kitaplarının büyük çoğunluğunu ezberleyen Ya'kub b. Saklab (ö. 625/1228)²⁷, şeker hastalığının karaciğerle ilgisinin olduğunu ilk defa tespit eden Abdülatîf el-Bağdâdî (ö. 629/1231)²⁸, farmakoloji (ilâç bilimi) üzerine müfret (basit) ilaçlarla ilgili çalışma yapan, devrinin en büyük botanikçisi olarak kabul edilen İbnü'l-Baytâr (ö. 646/1248)²⁹, tek gözlü bir hastayı katarakt ameliyatı yapmaktan çekinmeyen Halîfe b. Ebu'l-Mehâsin³⁰, eczacılık alanında önemli bir çalışma yapan *Minhacü'd-dükkân ve Düstüru'l-A'yan* adlı eserin müellifi Kühini'l-Attar el-İsrâîlî (ö.?)³¹, Orta çağın en geniş hacimli tıp tabakat kitabını yazan İbn Ebû Usaybia (ö. 668/1269)³², Şam başhekimisi ve "zamanın Galen'i" olarak anılan İbn Kadî el-Ba'lebekkî (ö. 670/1271?)³³, Lebbudiye tıp medresenin kurucusu İbnü'l-Lebbûdî (ö. 670/1271?)³⁴, İbn Sinâ'nın *Kanun'un* külliyat bölümüyle çokça meşgul olmasından dolayı kendisine "el-Küllî" lakabı verilen Şemseddin Muhammed (ö. 675/1276)³⁵, Orta çağın en büyük operatör ve cerrah hekimi İbnü'l-Kuf (ö. 685/1286)³⁶, Servetus'dan tam üç

²² Ramazan Şeşen, "Eyyûbiler Devrinde Tıp Eğitimi", *İslam Tetkikleri Dergisi* 9 (23 Aralık 2010), 221-224.

²³ Bakır, "Türk-İslam Dünyasının Geç Dönemlerinde Tıp Kültürü ve Çalışmaları", 35.

²⁴ Ahmed İsa, *Tarihu'l-Bimaristanat fi'l-İslam* (Beyrut, 1981), 208.

²⁵ Bu dönemde akıl hastalarının ilaçla tedavi edilebildiğini kaynaklardan öğrenmekteyiz. İbn Ebû Usaybia; hocası Dahvâr'ın, akıl hastaları koğuşunda bir akıl hastasına afyonla arpa suyunu karıştırıp içirerek hastanın çabucak iyileştiğine dair bir anekdot anlatır. Bkz. İbn Ebî Uşaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etibbâ', 732.

²⁶ Basuğuy, *Selahaddin-i Eyyûbî Devrinde İlmî Faaliyetler*, 160.

²⁷ İbn Ebî Uşaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etibbâ', 697.

²⁸ Mahmut Kaya, "Abdüllatîf el-Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/255.

²⁹ İbn Ebî Uşaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etibbâ', 601,703; Mahmut Kaya, "İbnü'l-Baytâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/527.

³⁰ Philip Khûri Hitti, *Siyâsi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1990), 4/1109.

³¹ Selim Ababena, *Mu'cemü 'Alami't-Tıp el-Arabi ve'l-İslami* (Ürdün: Daru'l-Beyruni, 2012), 115.

³² Şalâhuddîn Hâfîl b. Aybek b. 'Abdullâh Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâ ût, Turkî Muştâfâ (Beyrut: y.y., 1420/2000), 7/193; Mahmut Kaya, "İbn Ebû Usaybia", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/445-446; Yavuz, *Memlukler Döneminde Tıp*, 72.

³³ İbn Ebî Uşaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etibbâ', 751.

³⁴ İbn Ebî Uşaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etibbâ', 663; Cevat İzgi, "İbnü'l-Lebbûdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/153.

³⁵ İbn Ebî Uşaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etibbâ', 751-755.

³⁶ İbn Ebî Uşaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etibbâ', 767-768.

asır önce “küçük kan dolaşımı” ile ilgili yaptığı tespit sayesinde şöhret olan İbnü'n-Nefis (ö. 687/1288)³⁷ devrin önde gelen tabip ve eczacılarından.

2. Dahvâriyye Tıp Medresesi ve Mühezzebüddin ed-Dahvâr

Banisi Dımaşk'ın meşhur hekimi ve aynı zamanda Eyyûbî meliklerinden el-Melikü'l-Âdil'in (ö. 615/1218) daha sonraları da el-Melikü'l-Mu'azzam İsa'nın (ö. 624/1227) özel tabipliğini yapan Şam başhekimisi Mühezzebüddin ed-Dahvâr Abdurrahim Ali b. Hâmid'dir (ö. 628/1230)³⁸. Kendi evini İslam tababetinin ilk tıp medresesine dönüştürmesi onu yaşadığı dönemdeki diğer hekimlerden daha önemli kılmıştır.

565/1170 tarihinde Dımaşk'ta doğan hekimimiz, küçük yaşlardan itibaren tıp ilmiyle meşgul oldu. Radiyüddîn er-Rahbî (ö. 634/1236), Fahrüddîn el-Mardînî (ö. 594/1198), İbnü'l-Mitrân (ö. 587/1191) gibi dönemin tıp alimlerinden tıbbâ dair bazı eserler okudu. Başlangıçta babası ve kardeşi gibi göz doktorluğuyla meşgul olsa da daha sonra tıbbın diğer dallarına da yöneldi. Bu münasebetle devrin ünlü doktoru İbn Matrân'a asistanlık ederek ondan uygulamalı tıp dersleri aldı. Sultân Nüreddîn'in Dımaşk'ta inşa ettiği Nuri hastanesinde doktorluk yapmaya başlayan ed-Dahvâr, kısa zamanda tıp sanatında önemli bir mevkie ulaştı³⁹. ed-Dahvar tıp ilmini öğrenmeye o kadar meraklıydı ki *el-Kânûn fi't-ṭıbb'*in bir kısmını okuduğu hocası Fahrüddîn el-Mardînî'ye geri kalan kısmını da okutması için ücret teklif etmiş, ancak el-Mardînî ilmin parayla satılmayacağını söyleyerek bu teklifi reddetmiştir.⁴⁰

Sultanlar tarafından büyük ilgi gören ed-Dahvâr, Şevvâl 604/1207 yılında el-Melikü'l-Âdil tarafından 30 nâsırî dînârı aylık ücretle ordu tabipliğine atandı. Bir ara ağır bir hastalığa düşen el-Melikü'l-Âdil'i tedavi edince onun tarafından 7.000 dînârla ödüllendirildi. Sultan ile yakınlaşarak sohbet arkadaşı, en yakın dostu olan hekimimiz Şam ve Mısır başhekimisi tayin edildi (612/1215) ve aylığı 100 dînâra yükseltildi. 612 yılında Mısır'da ortaya çıkan veba salgınında hastalanan el-Âdil'in oğlu Melikü'l-Kâmil'i (ö. 635/1238) tedavi edince 12.000 dînâr ve altın koşumlu 14 katır gibi çok sayıda kıymetli eşya ile mükafatlandırıldı.⁴¹

Mısır'da bir müddet ikamet ettikten sonra tekrar Dımaşk'a dönen ed-Dahvâr orada tıp dersleri vermeye başladı. Şam'da güçlü bir tıp ekolünün oluşmasında etkili olan tabip, tıp tarihçisi İbn Ebu Usaybia, “küçük kan dolaşımı”nı keşfeden İbnü'n-Nefis gibi İslam tababetinde çığır açan önemli birçok hekim yetiştirdi. Galinos'un kitaplarından haberdar olan ed-Dahvâr, onun hastalıklar ve tedavi yöntemleri hakkındaki görüşlerini çok beğenirdi.⁴² Öğrencisi İbn Ebu Usaybia'nın anlattığına göre “ed-Dahvar, hastanedeki hastalarla meşgul olduktan sonra hasta devlet adamlarının yanına giderek onları tedavi eder, evine döndüğünde ise farklı derecelerdeki öğrencilerine gruplar halinde ders verirdi. Günün kalan kısmında ise kendince araştırma ve

³⁷ Ahmed b. Yahyâ b. Faḍlullâh el-Kureşî el-'Adevî Şihâbüddîn İbn Faḍlillâh el-'Umerî, *Mesâlikü'l-'Esbâr fi Memâlikü'l-'Emşâr* (Abu Dabi: el-Mecme'u's-Şekâfî, 1423), 9/619; Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 20/184.

³⁸ İbn Ebî Uşaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ' fi Ṭabakâti'l-Eṭṭibbâ'*, 733.

³⁹ İbn Ebî Uşaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ' fi Ṭabakâti'l-Eṭṭibbâ'*, 728.

⁴⁰ Ali Durusoy, “Fahreddin el-Mardînî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/86-87.

⁴¹ İbn Ebî Uşaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ' fi Ṭabakâti'l-Eṭṭibbâ'*, 729-731.

⁴² İbn Ebî Uşaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ' fi Ṭabakâti'l-Eṭṭibbâ'*, 731.

incelemelerde bulunur, geceleri az uyuyup ilimle meşgul olurdu.”⁴³ O zaman zaman ileri yaşlarında ağır hastalığa yakalansa da Dimaşk'taki evinde ders vermekten geri durmuyordu⁴⁴.

Galinos hayranı olan ed-Dahvâr 628/1230 senesinde Dimaşk'ta vefat etti⁴⁵. Tıp alanında Râzî'nin (ö. 313/925) *el-Hâvî'sine* yaptığı *İhtisâr, Makâle fi'l-İstifrâğ, İhtisâru Kitâbü'l-Eğânî ve Kitâbü'l-Cenîne* adlı eserleri bulunan⁴⁶ Mühezzebüddîn ed-Dahvâr'ın, yaşamı boyunca yaptığı mühim faaliyetlerden birisi de Dimaşk'ta tıp dersleri verdiği evini (622/1225) vefatına yakın tıp medresesi olarak vakfetmesiydi. Dahvâr'ın ölümünden sonra hekimlerin ve fukahanın katıldığı törenle 8 Rebiülevvel 628/17 Ocak 1231 Cuma günü en-Nûrî Hastanesi'nin uzağında, Emevî Camii'nin güneyinde, el-Hadra mevkiinin yakınındaki eski sarrafçılar çarşısında bulunan bu ev tamamıyla tıp medresesi olarak açılmıştır. ed-Dahvâr'ın vasiyeti üzerine bu medresede Şerefüddîn Alî b. er-Rahbî tıp dersleri vermeye başlamış ve medresenin ilk müderrisi olmuştur. ed-Dahvâr, ilmî âletlerini ve kütüphanesini de bu medreseye vakfetmiştir. Medresenin masraflarını karşılamak için de mülkler ve araziler tahsis etmiştir.⁴⁷

Şam'da bulunan medreseler arasında önemli bir yere sahip olan Dahvâriyye Tıp Medresesi, aynı zamanda İslam tarihinde de hususi olarak tıp eğitimi verme maksadıyla açılmış ilk kurum olma özelliğine sahiptir⁴⁸. Daha önceki Türk-İslam devletlerinde tıp eğitimi ve her türlü tıbbi tedavi dârüşşifa veya mâristan gibi muhtelif isimlerle anılan çeşitli tıbbi kurumlarda ya da medreselerin içindeki ders müfredatlarından birisi olarak müştereken yürütülmekteydi.

Dahvâriyye Tıp Medresesi ile tıp eğitimi ilk defa İslam aleminde hususi bir kurumda yapılmaya başlanmıştır. Nitekim sadece tıp eğitimi için tahsis edilmiş özel bir binası ve kadrosu burayı önceki kurumlardan ayıran temel farklılıklardır. Dahvâriyye Medresesi'nin ders müfredatına bakıldığında burada sadece tıp ilminin okutulduğu görülmektedir. Dahvâriyye'den önce kurulan medreselerin çoğunda eğitim-öğretim faaliyetleri dinî ilimlere ve bunlar arasında özellikle fıkıh (usûl, fûrû, hilâf, ferâiz vs.) ilmine hasredilmişti. Bu medresenin açılmasıyla bîmâristanlar ile tıp medreseleri bir iş bölümüne gitmiş, bîmâristanlar tıp ilminin pratiğiyle meşgul olurken, tıp medreseleri tıp eğitiminin teorik yönüyle ilgilenmeye başlamıştır.

Eyyübî Devleti'nin yıkılışına yakın bir zamanda kurulan tıp medresesi, Eyyübîler'in halefi olan Memlukler döneminde de aktif bir şekilde hizmet vermeye devam etti. Uzun süre tıp eğitimin yapıldığı medresede, hastanede hekimlik yapan hocalar ders verirdi. Ayrıca Memlukler döneminde Şam başhekimliğine atanan hekimler de Dahvâriyye Medresesi'nde tıp dersleri düzenlerdi. İbn Ömerî ve İbn Kesîr'den öğrendiğimiz kadarıyla Şam Naibi Emir Tengiz (ö. 741/1340), dönemin Şam başhekimisi olan Emînüddin Süleyman b. Rabî'yi (ö. 732/1332) başhekimlikten ve Dahvâriyye Medresesi müderrisliğinden azlederek yerine göz doktoru Cemalüddin Muhammed b. Şihâb'ı hem başhekimliğe hem de Dahvâriyye Medresesi

⁴³ İbn Ebî Uşaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etibbâ', 732.

⁴⁴ Kasım Kırbıyık, "Dahvâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/419.

⁴⁵ İbn Ebî Uşaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etibbâ', 733.

⁴⁶ İbn Ebî Uşaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etibbâ', 735.

⁴⁷ İbn Ebî Uşaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etibbâ', 733; Nu'aymî, *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris*, 2/100-101.

⁴⁸ Bakkal, "İslâm Tarihinde Tıp Eğitimi Nasıl Verilirdi?", 173.

müdürlüğüne ataması (717/1318)⁴⁹ başhekimlerin tıp dersleri verme gibi bir sorumluluklarının olduğunu göstermektedir.

İbn Ebu Usaybia'nın belirttiğine göre burada çalışan hekimler ücret almaktaydılar. Tabip İbnü's-Süveydî, Dahvariyye Medresesi'ndeki müdürlüğü de dahil dört farklı yerden maaş alan hekimlerden birisiydi⁵⁰. Ancak, medrese de müdürlük yapan hekimlerin ne kadar ücret aldığını kaynaklardan tespit edememekteyiz.

Medresede Hipokrat, Galen, er-Râzî, İbn Sînâ gibi tıbbın üstatları olarak kabul edilen hekimlerin eserleri okutulmaktaydı. Teorik olarak tıp derslerini medresede okuyan öğrenciler, stajlarını hastanede yapmaktaydılar. Bu medresede Şerefüddin Ebu'l-Hasen Ali er-Rahbî (ö. 667/1268), "İkinci İbn-i Sina"⁵¹ diye şöhret olan "küçük kan dolaşımı"nın mucidi İbnü'n-Nefis, ünlü tıp tarihçisi İbn Ebi Usaybia, İbnü's-Süveydî (ö. 690/1291), Şemseddin Muhammed el-Küllî, Necmeddin İbnü'l-Minfâh (ö. 656/1258), Süleyman ez-Zeynü'l-Hâfizî (ö. 662/1264), İbnü'l-Lebbûdî, "zamanın Galen'i" olarak anılan İbn Kadı el-Ba'lebekkî (ö. 670/1271?)⁵², İmâdüddin ed-Düneysirî (ö. 686/1287) gibi birçok önemli tıp bilgini yetişmiştir. Burada eğitim almış tıp bilginleri anatomi, cerrahi ve göz alanında dikkat çekici önemli buluşlara imza atmıştır. Tıp ilminin kurucuları olarak kabul edilen Hipokrat, Galen ve İbn-i Sînâ'nın eserleri üzerinde ciddi çalışmalar yapmışlardır.⁵³ Yazmış olduğu eserler hem günümüz bilimine katkıda bulunmuş hem de uzun yıllar tıp eğitiminin verildiği yerlerde okutulmaya devam etmiştir.

İbn Ebû Usaybia'nın anlattığına göre Dahvâriyye medresesindeki tıp eğitimi bizzat medresenin banisi Mühezzebüddin ed-Dahvâr tarafından şu şekilde verilmekteydi.

ed-Dahvâr her gün işlerini bitirdikten sonra evine gelirdi. Kitapları mütalaa etmeye ve ders vermeye başlardı. Hekimler ve öğrenciler gruplar hâlinde gelir ve ondan ders alırlardı. Hoca gerekli açıklamaları yapar, çözülmesi gereken müşkül meseleleri hallederdi. Dersin sıhhati için her zaman okuttuğu kitabın nüshasını elinde bulundururdu. Ders okuttuğu nüshalar çok sağlam olup çoğu kendi hattındandı. Derslerde ihtiyaç duyacağı önemli kaynakları elinde bulundururdu. Cevherî'nin *Sihâh*'ını, İbn Fâris'in *el-Mücmel*'ini ve Ebû Hanîfe ed-Dîneverî'nin *Kitâbü'n-Nebât*'ını yanından ayırmazdı. Ders okutmayı bitirince kendi özel işlerine döner, bir miktar yemek yerdi.⁵⁴

Hicrî VII. asırdan IX. asrın ortalarına kadar tıp alanındaki eğitim ve öğretim rolünü sürdüren ve yönetimi Dimeşk'in en ünlü hekimlerinin denetiminde olan medrese, yıllar sonra yok olmuş ve geriye sadece kalıntıları kalmıştır. Okulda tıp eğitiminin sona erdiği tarih ve harap oluş sebebinin ne olduğuna dair herhangi bir bilgi elde mevcut değildir. Tarihçi Nuaymî, medreselerin vakfiyesinin bulunduğu bir listeye denk geldiğini, orada Hicri 820 (1207-1208) senesinde medresenin yöneticisinin başhekim adına yapının bazı bölümlerini tamir ettirdiğini

⁴⁹ İbn Fağlillâh el-'Umerî, *Mesâlikü'l-'Ebsâr fi Memâlikü'l-'Emşâr*, 9/551; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 14/160.

⁵⁰ İbn Ebî Uşaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etîbbâ'*, 759.

⁵¹ İbn Fağlillâh el-'Umerî, *Mesâlikü'l-'Ebsâr fi Memâlikü'l-'Emşâr*, 9/618.

⁵² İbn Ebî Uşaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etîbbâ'*, 751.

⁵³ Birsan Özyurt vd., "Memlûklularda Tıp ve Tıp Eğitimi", *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics-Law and History* 15/1 (2007), 45.

⁵⁴ İbn Ebî Uşaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etîbbâ'*, 732-733.

kitabında kaydetmektedir⁵⁵. Ne yazık ki yerli ve yabancı kaynaklar bu medrese hakkında bizlere pek az bilgi vermektedir.

Kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla medrese de müderrislik yapan hekimler şunlardır:

2.1. Şerefüddin Ebu'l-Hasen Ali er-Rahbî (ö. 667/1268)

Tam ismi Şerefüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Yusuf b. Haydara er-Rahbî'dir. Şamlı doktorlardandır. 583/1187 yılında Şam'da doğdu. Tabip, şair ve edip bir kimsedir. Tıp ilmini babasından, Şeyh Muvaffaküddin Abdüllatif Bağdâdî'den, Şeyh Alâmüddin es-Sehavî'den ve Mühezzebüddin ed-Dahvâr'dan okudu. Dımaşk'ta Nûreddin Zengî'nin yaptırdığı bîmâristanda bir müddet çalıştı. Mühezzebüddin ed-Dahvâr'ın en sevdiği gözde öğrencilerinden birisiydi.⁵⁶ Hocası Dahvâr'ın vasiyeti üzerine Dahvâriyye Tıp Medresesi'nde ders verdi. Kendisi Dahvâriyye Tıp Medresesi'nin ilk müderrisidir.⁵⁷ 667/1268 yılında Şam'da vefat etti. Tıbbın yanında yıldız ilminde de bilgi sahibi bir kimseydi.⁵⁸ Tıp alanında yazdığı eserlerin bir kısmı şöyledir:

- *Halku'l-insân ve hey'etü a'zâihî.*
- *Telhisu şerhi fusûli hipokrates.*
- *İbn Sînâ'nın Kânun'una haşiye*
- *İbn Ebû Sâdık'ın Mesâilu Huneyn'e yazdığı şerhe haşiye.*

2.2. İbn Kadî el-Ba'lebekî (ö. 670/1271?)

İbn Kâdî Ba'lebek diye meşhur olan âlimin ismi Bedrüddin Muzafferdir. Ba'lebek kadısı olan babasına nispetle İbn Kâdî Ba'lebekî diye bilinir. “Şarkın ve garbın baş hekimi, zamanın filozofu⁵⁹ ve zamanın Galen'i” olarak anılan hekim Ba'lebek'te doğdu ve orada büyüdü. Kaynaklarda doğum tarihi belirtilmemektedir. Daha sonra Şam'a yerleşen Ba'lebekî orada tıp ilmiyle meşgul oldu. Tıp ilmini Dahvâr lakabıyla meşhur olan Mühezzebüddin Abdürrahim b. Ali'den okudu. Öğrenciliğinde birçok tıp kitabını ezberledi. Ezberlediği kitaplar içerisinde hocası Dahvâr'ın *el-İstifrağ* adlı risalesi de vardır. İbn Ebû Usaybia, “hocasının yazmış olduğu risaleyi birkaç öğrencinin derste yüzüne okuduğu esnada metne bakmadan ezberleyip okuması üzerine hocasını şaşırttığını” nakleder.⁶⁰

Balebekî, Eyyubi Sultanı el-Melikü'l-Eşref Musa'nın hizmetine girerek 620/1223-1224 yılında onunla doğuya seyahat etti. Daha sonra Rakka Bîmâristanı'nın hekimliğine atandı. Rakka'da bulunduğu sırada oranın hava şartları ve iklimi üzerine *Mizacu'r-Rakka* adında bir eser yazdı. Orada felsefeyi (hikmeti) Zeynüddin el-A'mâ'dan öğrendi. Daha sonra Dımaşk'a döndü.

⁵⁵ Nu'aymî, *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris*, 2/104.

⁵⁶ Ahmed Ragab, *The Medieval Islamic Hospital: Medicine, Religion, and Charity* (New York, NY, 2015), 153.

⁵⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13/255; Ababena, *Mu'cemü 'Alami't-Tıp el-Arabi ve'l-İslami*, 214; Yasemin Kaçar, *Bahri Memlük Devletinin Eğitim Sistemi ve Medreseler* (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 131-132; İsmail Yiğit, *Memlükler* (Kayhan Yayınları, 2015), 318.

⁵⁸ Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 22/220.

⁵⁹ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. 'Osmân Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhiri'l-A'lâm*, thk. 'Umar 'Abdusselâm et-Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413/1993), 15/188.

⁶⁰ İbn Ebî Uşaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ' fi Ṭabakâti'l-Eṭṭibbâ'*, 751.

Dımaşk'ı ele geçiren el-Melikü'l-Cevad Yunus'un (ö. 641/1243) zamanında Şam diyarının başhekimliğine ve Mühezzebüddin ed-Dahvâr'ın kurduğu tıp medresesinin müderrisliğine atandı (637/1239).⁶¹ Nüreddin Zengî'nin yaptırdığı bîmâristanın çevresindeki evleri kendi imkanlarıyla satın alıp bîmâristana katarak hastane odalarını genişletti. El-Melikü's-Sâlih'in (ö. 647/1249) Şam'a hâkim olmasından sonra Dımaşk kalesinde vazifelendirilerek orada da hastaları tedavi etmeye başladı. 645/1247 yılında başhekimlik vazifesi yenilendi. Bu yaptığı hizmetler karşılığında el-Melikü's-Sâlih (ö. 647/1249) ve diğer Eyyübî sultanları ona büyük hürmet gösterdiler. Onların yanında yüksek bir konuma ve sabit bir maaşa sahipti.⁶²

Tıp alanında yazdığı eserleri şunlardır:

- *Müfferihu'n-nefs isteovâ fihî'l-edviyeti'l-kalbiyye*
- *Kitâbu'l-mülâh (milh)*
- *Mizâcu'r-Rakka*

2.3. İmâdüddin ed-Düneysirî (ö. 686/1287)

Dahvariyye Tıp Medresesi'nin müderrislerinden olan hekimimiz hakkında detaylı bilgi aşağıda Düneysiriyeye Medresesi bölümünde verilecektir.

2.4. Kemalüddin Muhammed b. Abdurahim b. Müslim (ö. 687/1288)

Dımaşk hekimlerindedir. Teoride ve pratikte tıp ilmini iyi bilen bir hekimdi. Dahvâriyye Tıp Medresesi'nde tıp dersleri verdi. Fakir hastalara iyilikte ve ihsanda bulunan birisiydi.⁶³

2.5. İbnü's-Süveydî (ö. 690/1291)

Tam ismi Ebû İshâk İzzeddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Tarhân el-Ensârî es-Süveydî'dir. Hekim, şair, tabiat âlimi ve düşünür olan âlim Dımaşk'ta 600/1203 yılında doğdu. Soyu sahabeden Sa'd b. Muâz'a dayandığı için el-Ensârî ve dedesine nispetle İbn Tarhân diye bilinir. Babası Havran bölgesinin Süveydâ şehrinde yaşayan bir tüccardır. Bu sebeple kendisi daha çok İbnü's-Süveydî diye anılmıştır. İlk eğitimini Dımaşk'ta çocukluk arkadaşı olan İbn Ebû Usaybia ile birlikte Şeyh Ebû Bekir es-Sikillî'den gördü. Hadis, fıkıh, edebiyat alanında çeşitli hocalardan ilim tahsil ettikten sonra Şam'da Mühezzebüddin ed-Dahvar'dan ve dönemin birçok hekiminden tıp dersi aldı.⁶⁴ Şam'ı ziyaret eden asrın büyük botanikçilerinden olan Endülüslü İbnü'l-Baytâr'dan eczacılık dersleri aldı.⁶⁵ Tıp alanında kendisini kanıtladı ve parmakla gösterilecek

⁶¹ İbn Ebî Uşaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etibbâ'*, 734.

⁶² İbn Ebî Uşaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etibbâ'*, 751; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 15/188.

⁶³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 15/599; Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 3/203; Nu' aymî, *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris*, 2/103.

⁶⁴ İbn Ebî Uşaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etibbâ'*, 759; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 15/649; Muhammed b. Şâkir b. Ahmed b. Abdurrahmân b. Şâkir Şalâhuddîn İbn Şâkir el-Ketbî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, thk. İhsân 'Abbâs (Beirut: Dâru Şâdir, 1973-74), 1/49.

⁶⁵ Ali Haydar Bayat, "İbnü's-Süveydî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/213.

hekimlerden birisi oldu.⁶⁶ Hakkındaki detaylı bilgileri yakın dostu İbn Ebû Usaybia'dan öğrenmekteyiz.

İbnü's-Süveydî; Nûreddin Bîmâristanı, Bâbulberîd Bîmâristanı ve Dimaşk Kalesi'nde hekimlik yapmıştır. Aynı zamanda Dahvâriyye Medresesi'nde tıp dersleri vermiş ve bu dört yerden ayrı ayrı maaş almıştır.⁶⁷ Tıpta otorite olarak kabul edilen âlim tıp alanında birçok öğrenci yetiştirmiştir. Kendisi gibi doktor olan oğlu Bedreddin Muhammet ve Ebu'l-Fazl İsmail b. Muhammet önde gelen öğrencilerindendir. Kaynaklarda Şam Baştabibi⁶⁸ olduğu rivayet edilse de bu görevi hangi yıllar arasında yaptığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Şiir ve lügatta uzman olan İbnü's-Süveydî, tıp başta olmak üzere Kûfi hattında birçok eser istinsah etmiştir.⁶⁹ 90 yaşında vefat eden İbnü's-Süveydî Şibliyye Hankahı'nın yanındaki türbeye defnedilmiştir.⁷⁰ Tıp alanında telif ettiği eserleri şunlardır:

- *et-tezkiretü'l-hâdiye ve'z-zahîretü'l-kâfiye (et-tezkire, tezkiretü's-süveydî)*
- *el-bâhir fi (ma'rifeti/havâşsi)'l-cevâhir*
- *es-simât fi esmâ'î'n-nebât*
- *Şerhu mücezi'l-kânûn*
- *İbnü'n-Nefis'in Mucez'i üzerine yazılan bir şerhtir.*⁷¹
- *Şerhu'l-esbâb ve'l-'alâmât*
- *Tuhfetü'l-hakîm fi't-tıb.*

2.6. Şeyh Cemâlüddin el-Muhakkik (ö. 694/1295)

Tam ismi Şeyh Cemâleddin el-Muhakkik Ahmet b. Abdullah el-Hüseynî'dir. Şâfiî fakihî, müderris ve tıp bilginidir. Kaymeriyye Mâristanı'nda ve Dahvâriyye Medresesi'nde tıp dersleri vermiştir. Dimaşk'taki Nûreddin Bîmâristanı'nın tabiplerindendir. Tıptaki maharetinden dolayı Dahvâriyye Tıp Medresesi'nin müderrisliğine tayin edilmiştir.⁷² Mısır ve Şam baştabibi Alameddin İbrahim'in naibi olarak Şam başhekimliği yaptığını kaynaklardan öğrenmekteyiz.

⁶⁶ Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Es'ad b. 'Alî b. Suleymân Yâfi'î, *Mirâtu'l-Cenân ve 'İbretu'l-Yakzân fi M'arifeti mâ Ya'tebir min Havâdisi'z-Zamân* (Beyrut: y.y., 1417/1997), 4/162; Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 6/81; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13/384; Ebû'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağrîberdî b. 'Abdullâh İbn Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhira fi Mulûki Mısr ve'l-Kâhira* (Mısır: Vezâratu's-Seşkâfe ve'l-İrşâdî'l-Kavmî; Dâru'l-Kutub, ts.), 8/28.

⁶⁷ İbn Ebî Uşaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etîbbâ'*, 759; Nu'aymî, *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris*, 102/103; Şeşen, "Eyyûbiler Devrinde Tıp Eğitimi", 9/222.

⁶⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 15/649.

⁶⁹ İbn Ebî Uşaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etîbbâ'*, 760; Şeşen, "Eyyûbiler Devrinde Tıp Eğitimi", 9/228.

⁷⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 15/651; İbn Şâkir el-Ketbî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, 1/49; Yâfi'î, *Mirâtu'l-Cenân ve 'İbretu'l-Yakzân fi M'arifeti mâ Ya'tebir min Havâdisi'z-Zamân*, 4/162; Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 6/81.

⁷¹ İbn Ebî Uşaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etîbbâ'*, 760; Bayat, "İbnü's-Süveydî", 21/21/213; Ababena, *Mu'cemü 'Alami't-Tıp el-Arabi ve'l-İslami*, 25-26.

⁷² Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. 'Abdilvahhâb b. Muhammed b. 'Abdiddâim el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî en-Nuveyrî en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb* (Kahire: Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiku'l-Kavmiyye, 1423), 2/103; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13/404.

Ayrıca Şam'da Ferrâhşâhiyye Medresesi'nde Şâfiî fıkhı üzerine dersler veren âlim Ramazan ayında Minâya çatışması denilen bir çatışmada ölmüştür. (ö. 694/1295)⁷³

2.7. Şeyh Cemâlüddin Muhammed b. Şihâbüddin Ahmed el-Kehhâl

Şam başhekimi ve Dahvariyye Tıp Medresesi'nin müderrislerindedir. Hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Doğum ve ölüm tarihinden kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. İbn Kesîr'de geçen bir rivayetten Sultan Nâsır Muhammed b. Kalavun'un (1310-1341) üçüncü saltanatı döneminde Şam Naibi Emir Tenkiz'in (ö. 741/1340) 717/1318 yılında Şam başhekimi ve Dahvariyye tıp müderrisi Eminüddin Süleyman'ı görevinden azlederek onun yerine göz hekimi Cemalüddin Muhammed b. Şihâb'ı getirdiğini öğrenmekteyiz.⁷⁴ Ayrıca Emir Tenkiz Emînüddin Süleyman'ı tıp müderrisliği görevinden de azlederek Cemalüddin Muhammed'i onun yerine Dahvâriyye Tıp Medresesi'nin müderrisliğine tayin etti.⁷⁵ Buradan başhekimlerin aynı zamanda tıp tedrisatıyla meşgul oldukları anlaşılmaktadır.

2.8. Reîs Bedrüddin Muhammed (ö. 711/1312)

İbn Süveydî diye bilinen Şam başhekimi İzzeddin Ebû İshak İbrahim'in (ö. 690/1291) oğludur. Reis lakaplı Bedrüddin Muhammed tıp ilmini babasından ve İbnü'n-Nefîs'ten okudu. Tıp ilminde mahir bir hekimdi. Dahvariye Tıp Medresesi'nde ders okuttu. 711/1312 yılında Dimaşk'ta 60 yaşında vefat etti. Şibliyye Hankahı yakınlarındaki babasının türbesine defnedildi. Kaynaklarda kendisine neden "Reis" lakabı verildiği belirtilmemiştir.⁷⁶

2.9. Eminüddin Süleyman b. Davud Ebu'r-Rabî (ö. 732/1332)

Şam diyarının başhekimi⁷⁷ ve Dahvariyye Tıp Medresesi'nin müderrislerindedi⁷⁸. 20 yaşlarından itibaren tıpla meşgul oldu. Tıpta tecrübeli ve deneyim sahibi bir kimseydi.⁷⁹ Genel tıp alanında gayet başarılıydı. Hastaları iyileştirmek için elinden geleni yapardı. Onun hakkında el-Ömerî, "İlimleri delilleriyle bilen birisiydi. Ne İbn Sînâ ne de Galen zaman haricinde onun önüne geçemezdi"⁸⁰ diyerek onu övmüştür. Tıp ilmini İmâdüddin ed-Düneysirî, İzzi es-Süveydî ve Muvaffak es-Sâmîrî'den aldı.⁸¹ Hocası İmâdüddin ed-Düneysirî'nin en gözde öğrencilerinden birisiydi. Hocası kitaplarını ve mallarını ona bağışladı. Gerek ilmî birikiminde gerek maddî servetinde hocasının katkısı büyüktü. Her durumda onun halefi oldu. Dönemin önde gelen

⁷³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 15/785; Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 7/91.

⁷⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 14/94.

⁷⁵ İbn Fağlillâh el-'Umerî, *Mesâliku'l-'Ebsâr fi Memâlikil-'Emşâr*, 9/551; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 14/160; Nu'aymî, *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris*, 2/104.

⁷⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 14/72; Nu'aymî, *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris*, 2/103.

⁷⁷ Şalâhuddîn Hâlib b. Aybek b. 'Abdullâh Şafedî, *'A'yânu'l-'Aşr ve 'A'vânu'n-Naşr*, thk. 'Alî Ebû Zeyd vd. (Beyrut; Dimaşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âşir, 1418/1998), 2/442; Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 15/234; İbn Fağlillâh el-'Umerî, *Mesâliku'l-'Ebsâr fi Memâlikil-'Emşâr*, 2/291.

⁷⁸ Ebû Hafz Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî İbnü'l-Verdî, *Tetimmetü'l-Muhtaşar fi ahbâri'l-beşer (Târîhu İbni'l-Verdî)* (Beyrut: Daru'l-Kütüb el-'İlmiyye, 1996), 2/289; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 14/160; Nu'aymî, *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris*, 2/104.

⁷⁹ Şafedî, *'A'yânu'l-'Aşr ve 'A'vânu'n-Naşr*, 2/442; Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 15/234.

⁸⁰ İbn Fağlillâh el-'Umerî, *Mesâliku'l-'Ebsâr fi Memâlikil-'Emşâr*, 9/548.

⁸¹ İbnü'l-Verdî, *Tetimmetü'l-Muhtaşar fi ahbâri'l-beşer (Târîhu İbni'l-Verdî)*, 2/289; İbn Fağlillâh el-'Umerî, *Mesâliku'l-'Ebsâr fi Memâlikil-'Emşâr*, 9/548; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed İbn Hacer el-'Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mietî's-Sâmine*, thk. Muhammed 'Abdulmu'îd Dâni (Haydarabad: Meclisu Dâirati'l-Ma'ârifil-'Osmâniyye, 1392/1972), 2/291.

kişileriyle yakın ilişkiler kurdu, aydın ve bürokrat birçok kişiyi tedavi etti. Onun hakkındaki malumatları klasik kaynaklardan öğrenebilmekteyiz. Kahire’de ve Şam’da onunla birçok defa karşılaştığını, onu araştırdığını ve tedavi konusunda uzman bir kişi olduğunu ifade eden Safedî (ö. 764/1363), Süleyman b. Davut’un tedavi yöntemleri hakkında birçok anekdot anlatmaktadır.⁸²

Süleyman b. Davud’un Şam baştabipliği vazifesi Sultan Nâsır Muhamed b. Kalavun’un üçüncü saltanatı döneminde Şam Naibi Emir Tenkiz (ö. 741/1340) ile arası açılıncaya kadar devam etti. 717/1318 yılında⁸³ Emir Tenkiz onu başhekimlikten azletti ve bütün rütbelerini elinden alarak onu küçük düşürdü. Yerine göz doktoru Cemâlüddin Muhammed b. Şihâb’ı getirdi. Aynı zamanda Dahvâriyye Tıp Medresesi’nin müderrisliğinden de azlederek yerine Cemâleddin Muhammed b. Şihâb’ı tayin etti.⁸⁴

732/1332 yılının Şaban ayında Şam’da vefat etti. Kaç yaşında öldüğüne dair farklı rivayetler vardır. el-Ömerî 60 yaşlarında⁸⁵, İbnü’l-Verdî ise onun 70 yaşlarında öldüğünü⁸⁶ ifade etmektedir.

3. Lebbûdiyye Tıp Medresesi

Dımaşk’ta inşa edilmiştir. Şehir surlarının dışında Bustânu’l-Felek el-Müşîrî diye bilenen yerin bitişiğinde inşa edilen medresenin banisi İbnü’l-Lebbûdî Ebû Zekeriyâ Necmüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Abdân b. Abdilvâhid el-Halebî ed-Dımaşkî’dir.⁸⁷

Devrin büyük tıpçılarından olan İbnü’l-Lebbûdî 607/1210-1211 yılında Halep’te doğdu. Küçük yaşlarda ailesiyle birlikte Dımaşk’a yerleşti ve orada ünlü tıp bilgini Müzehebüddin ed-Dahvâr’dan tıp tahsil etti. Necmüddin’in babası dönemin önde gelen hekimlerinden Şemseddin Muhammed el-Lebbûdî’dir. (ö. 621/1224) Tıbbın yanında astronomi, felsefe ve matematik gibi ilimleri de öğrenmiştir.⁸⁸

Kendisinde bulunan birçok vasıftan dolayı Eyyûbîler’in Humus hükümdarı el-Melikü’l-Mansûr İbrahim’in dikkatini çekmiş ve onun hizmetine girmiştir. Siyasî başarılarından dolayı vezir olarak tayin edilen İbnü’l-Lebbûdî, el-Melikü’l-Mansûr İbrahim’in ölümünden sonra Mısır’a giderek el-Melikü’s-Sâlih Necmeddin Eyyûb’un (ö. 647/1249) hizmetine girmiş, aylık 300.000 dirhem maaşla İskenderiye divan başkanlığına tayin edilmiştir.⁸⁹ Daha sonra Eyyûbîler’in Şam hâkimi el-Melikü’n-Nâsır’ın hizmetine girerek “Nâzirü’l-devâvin” (mali işleri yürüten reis) olarak atanmıştır. Aynı göreve Memluklerin Şam’a hâkim olmasından sonra devam eden etmiştir.⁹⁰ Onun hangi yılda öldüğüne dair farklı rivayetler vardır. Genel görüşe göre 670/1271

⁸² Şafedî, ‘A ‘yânu’l-‘Aşr ve ‘A ‘vânu’n-Naşr, 2/442-443; Şafedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, 15/234.

⁸³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 14/94.

⁸⁴ İbn Fağlillâh el-‘Umerî, *Mesâlikü’l-‘Ebsâr fi Memâlikü’l-‘Emşâr*, 9/551; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 14/160; Nu ‘aymî, *ed-Dâris fi Târîhi’l-Medâris*, 2/104.

⁸⁵ İbn Fağlillâh el-‘Umerî, *Mesâlikü’l-‘Ebsâr fi Memâlikü’l-‘Emşâr*, 27/544.

⁸⁶ İbnü’l-Verdî, *Tetimmetü’l-Muhtaşar fi aḥbâri’l-beşer (Târîhu İbni’l-Verdî)*, 2/289.

⁸⁷ Nu ‘aymî, *ed-Dâris fi Târîhi’l-Medâris*, 2/106.

⁸⁸ İbn Ebî Uşaybi ‘a, ‘Uyûnu’l-Enbâ ‘fi Ṭabakâti’l-Eṭṭibâ’, 663; İzgi, “İbnü’l-Lebbûdî”, 21/102.

⁸⁹ Ragab, *The Medieval Islamic Hospital*, 153.

⁹⁰ İbn Ebî Uşaybi ‘a, ‘Uyûnu’l-Enbâ ‘fi Ṭabakâti’l-Eṭṭibâ’, 663-664; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve Vefayâtu’l-Meşâhîri’l-A ‘lâm*, 15/190.

yılında öldüğü ihtimali daha kuvvetlidir.⁹¹ Dımaşk'ta kendi vakfiyesi olan Lebbûdiyye Tıp Medresesi'nin türbesine defnedilmiştir.

İbnü'l-Lebbûdî'nin tıp alanında yazmış olduğu birçok eseri vardır. İbni Ebû Usaybia, onun hakkında bilgi verirken yirmi iki tane eserin olduğunu bahsetmektedir. Bunlardan sekiz tanesinin geçmiş âlimlerin yapmış olduğu çalışmaların üzerine olduğunu söyler.⁹² Tıp alanında yazdığı eserlerinin bazıları şunlardır:

- *el-Lemeât*.
- *Tedkîku'l-mebâhişî't-tıbbiyye fi tahkîki'l-mesâ'ili'l-hilâfiyye 'alâ tarîki mesâ'ili hilâfi'l-fukahâ* (Escorial Library, nr. 892)
- *Muhtaşarü'l-külliyât mine'l-kânûn li'bn Sînâ* (Bibliothèque Nationale, nr. 2918, müellif hattı)
- *Şerhu kitâbi'l-me'âlim* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2321)
- *Muhtasarü'l-işârât ve't-tenbîhât* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2420)

664/1265-1266 yılında açılışı yapılan⁹³ medresede ne kadar süre tıp eğitimi yapıldığını tespit edememekteyiz. Kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla medresede ilk ders okutan kişi Humus'a giderken yolda öldürülen Cemâlüddin ez-Zevavî adında birisidir. Onun ölümünden sonra da el-Mağribî isimli birisi medresenin müderrisi olmuştur.⁹⁴ Zamanla tamamen harabeye dönüşüp bir kum tepesi haline gelen yere Kanuni Sultan Süleyman döneminde çocuk eğitimi için bir mescit inşa edilmiş ve bir müderris atanmıştır (949/1542)⁹⁵.

4. Düneysiriyye Tıp Medresesi

Kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla Şam'da tıp eğitimi veren medreselerden birisi de Nûreddîn Bîmâristanı'nın giriş kapısının batısında yer alan Düneysiriyye Medresesi'dir. Medrese İmâdüddin ed-Düneysirî (ö. 686/1287) diye tanınan Ebû Abdullah Muhammed b. Abbas b. Ahmed er-Rabî tarafından kurulmuştur⁹⁶.

605/1208 yılında Düneysir'de⁹⁷ doğdu. Daha sonra Şam'a yerleşti. Tıp ilminde oldukça bilgili olan âlim, Şam'ın büyük hekimlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Nûreddin Zengî'nin Şam'da inşa ettirdiği Nûreddin Bîmâristanı'nda çalışmış ve el-Melikü'n-Nâsir Selahattin Yusuf (II) (ö. 658/1260) zamanında Dımaşk Kalesi'nde hekimlik yapmıştır.⁹⁸ Mühezzebüddin ed-Dahvâr'ın (ö. 628/1230) kurduğu tıp medresesi olarak bilinen Dahvâriyye Medresesi'nde tıp dersleri vermiştir.⁹⁹

İmâdüddin'in kaynaklarda tıp okuduğu hocaları belirtilmese de muhtemelen o, Şam'da Mühezzebüddin ed-Dahvâr ve devrin diğer ileri gelen hekimlerinden tıp ilmini okumuştur. İbn

⁹¹ Ababena, *Mu'cemü 'Alamî't-Tıp el-Arabi ve'l-İslami*, 348.

⁹² İbn Ebî Uşaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etîbbâ'*, 663.

⁹³ Nu'aymî, *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris*, 2/106.

⁹⁴ Nu'aymî, *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris*, 2/106.

⁹⁵ Nu'aymî, *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris*, 2/107.

⁹⁶ Nu'aymî, *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris*, 2/104-105.

⁹⁷ Günümüzde Mardin ilinin Kızıltepe ilçesi

⁹⁸ İbn Ebî Uşaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etîbbâ'*, 761.

⁹⁹ Nu'aymî, *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris*, 2/100.

Ebû Usaybia 670/1271 yılında onunla tanıştığını nakletmektedir. İmâdüddin ed-Düneysirî, hekimliğinin yanında şairliğiyle de şöhret bulan birisiydi. 686/1287 yılında Dımaşk'ta vefat etti.¹⁰⁰ Onun tıp alanında yazdığı eserleri şunlardır;

- *el-Makâlâtü'l-Mürşide fi Derâci'l-Edviyeti'l-Müfreda*
- *Ercûze Nazmü'l-Mükaddîmeti'l-Mârifeti Hipokrat*
- *Ercûze fi't-Türyâki'l-Fâriki*
- *Kitâbu fi Misridiyetus (Mithridate)*¹⁰¹

İmâdüddin ed-Düneysirî'nin Şam'da kurduğu medresenin isminden yola çıkarak bazı araştırmacılar onun Düneysir (Kızıltepe)'de olduğunu iddia etseler de tarihi kaynaklar böyle bir bilgiyi doğrulamamaktadır. Medreseye bu isim, kurucusu olan İmadüddin'in künyesinden dolayı verilmiştir.

Düneysir dışında medresede müderrislik yapan hekimler hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak hicri VII. asırda kurulan medresenin hicri VIII. asrın ortalarına kadar hizmet verdiğini Safedî'den geçen bir anekdottan öğrenmekteyiz. Safedî'den anlatımına göre İbn Sağır, Nasîrüddin Muhammed (ö. 749/1349) isimli Mısırlı bir hekim 744/1353 senesinde Dımaşk'a gelerek burada Düneysiriye Medresesi'nde kalarak 50 gün boyunca hastaları tedavi etmiştir¹⁰². Yukarıdaki bilgiden yola çıkarak Düneysiriye Medresesi'nde sadece tıp eğitiminin verilmediği, bunun yanında hasta tedavi edildiğini de öğrenmekteyiz.

Sonuç

XI. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'dan İslam dünyasına doğru başlatılan Haçlı seferleri ve XIII. yüzyılda doğudan batıya doğru başlayan Moğol istilası; Selçuklu, Eyyûbîler ve Memlukler üzerinde büyük bir yıkıma ve derin bir tesire sebep olmuştur. Asırlarca devam eden bu taarruzların yarattığı ağır şartlar neticesinde anılan Türk devletleri tıp alanına ve sağlık sektörüne bir zorunluluk olarak daha farklı bir yaklaşımda bulunmuşlardır. Bu bunalımlı dönemde hekimlerin önemi eskisine oranla daha da artmış, onlara verilen maddî destek ve teşvikler çoğalmıştır. Buna paralel olarak sağlık kurumlarının ve tıp eğitim merkezlerinin sayısında da ciddi bir artış meydana gelmiştir.

XIII. yüzyıla kadar İslam ülkelerinin hekim ihtiyacını karşılayan tıp müesseseleri, Şam'da Dâru't-tıblar açılıncaya kadar bimâristanlar ve buna benzer kurumlardı. Dahvâriyye Tıp Medresesi'nin açılmasıyla ilk defa İslam dünyasında sistemli ve resmi bir hekim yetiştirme kurumu başlamış oldu. Böylece teorik tıp kurumsal olarak uygulamalı tıp öğretiminden ayrıldı.

¹⁰⁰ İbn Ebî Uşaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Eṭṭibâ', 761; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, 15/580; İbn Faḍlillâh el-'Umerî, *Mesâliku'l-'Eḫşâr fi Memâliki'l-'Emsâr*, 9/541.

¹⁰¹ Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 3/163-164; M.Ö. Pontus Kralı VI. Mithrades'in bulduğu bir panzehir ilacı "Mithridate", *Wikipedia*, 24 Eylül 2021.

¹⁰² Şafedî, 'A'yânu'l-'Aşr ve 'A'vânu'n-Naşr, 5/181; Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 1/201; Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, 3/398; İbn Hacer el-'Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mieti's-Şâmine*, 5/455.

Yukarıda bahsi geçen tıp medreselerinden en meşhuru olan Dahvâriyye Medresesi'nin, Nûfî Hastanesi'nden uzak bir yerde konumlanması teorik ve pratik eğitimin birbirinden ayırılmaya çalışıldığına bir işarettir. Bu vesile ile İslam tıbbi formel bir eğitim müessesesine kavuşmuştur.

Klasik tıbbın temsilcisi olan Şam'daki tıp medreselerinde yetişen veya orada müderrislik yapan hekimler sultanların özel tabibi olabiliyor, başhekimliğe yükselebiliyor veyahut diğer tıp müesseselerinde vazife alabiliyorlardı. Özellikle Dahvâriyye Medresesi'nde eğitim almış tıp bilginlerinin yazmış olduğu eserler hem günümüz bilimine katkıda bulunmuş hem de uzun yıllar tıp eğitiminin verildiği yerlerde okutulmaya devam etmiştir. Nitekim bu dönemdeki tıbbın gelişimini anlamak bakımından Şam Başhekimî Mühezzebüddin ed-Dahvâr'ın öğrencisi ünlü hekim İbnü'n-Nefîs'in Batı'da Servetus ve Columbus'tan yaklaşık 300 yıl önce yazdığı eserde "küçük kan dolaşımını" keşfedecek ölçüde birtakım buluşlara imza atmış olması bunu gösterir mahiyettedir.

XI. yüzyılda Nizâmiye Medreseleri'nde başlayan tıp eğitimi geleneğinin bir devamı olarak kabul edilebilecek olan Şam Tıp Medreseleri, daha önceki medreselerden farklı olarak kaynaklarda bir " tıp medresesi" olduğu belirtilen ilk İslam tıp medreseleridir. Söz konusu medreselerde sadece teorik tıp eğitimi verilirken Düneysiriyye Medresesi'nde hasta tedavi edildiğini kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bu müesseselerde daha önceki meşhur hekimlerin ortaya koymuş oldukları, o güne kadar tıp eğitiminde kullanılmamış klasik kitaplar okutulmuştur.

İncelediğimiz tıp medreseleri içinde Dahvâriyye Tıp Medresesi diğer iki tıp medresesine nazaran daha ön plana çıkmıştır. Kaynaklardan Lebbûdiyye ve Düneysiriyye tıp medreseleri hakkında detaylı bilgiler elde edilememektedir. Şam Tıp Medreseleri her ne kadar yaklaşık iki asır hizmet vermişse de ilerleyen yıllarda yavaş yavaş sönmeye başlamıştır. Tıp medreselerinin niçin böyle bir sürece girdiği hususunda elle tutulur herhangi bir malumata ulaşılamamaktadır. Ayrıca medreselerin günümüze ulaşan bir vakfiyesi de bulunmamaktadır. Bu makalemizin İslam tıp biliminin ihmal edilmiş ya da karanlıkta kalmış bazı yönlerini aydınlatmaya katkıda bulunacağını ve bu gayede yapılacak yeni araştırmalara ışık tutacağını ümit ederiz. İslam tıbbi alanında yapılan bu araştırma, yaklaşık yedi yüz yıl önce tıp eğitiminde Avrupa'ya nasıl üstat olduğumuzu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Ababena, Selim. *Mu'cemü 'Alami't-Tıp el-Arabi ve'l-İslami*. Ürdün: Daru'l-Beyruni, 2012.
- Ahmed İsa. *Tarihu'l-Bimaristanat fi'l-İslam*. Beyrut, 2. Baskı., 1981.
- Bakır, Abdulhalik. "Türk-İslam Dünyasının Geç Dönemlerinde Tıp Kültürü ve Çalışmaları". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 3 (19 Aralık 2018), 11-61.
- Bakkal, Ali. "İslâm Tarihinde Tıp Eğitimi Nasıl Verilirdi?" *Tevilat* 2/2 (31 Aralık 2021), 163-189. <https://doi.org/10.53352/tevilat.1034226>
- Basuğuy, Bedrettin. *Selahaddin-i Eyyûbî Devrinde İlmî Faaliyetler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Bayat, Ali Haydar. "İbnü's-Süveydî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/213-214. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Beken, Ahmet. "Müstansırıyye Medresesi'nde (631/1233-34) Eğitim-Öğretim Faaliyetleri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 16/2 (27 Aralık 2016), 309-337.
- Beksaç, Engin. "Nüreddin Zengî Bîmâristanı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/262-263. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-. *el-Câmi'u's-Şahîh*. thk. Muştafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.
- Durusoy, Ali. "Fahreddin el-Mardîni". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/86-87. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Hitti, Philip Khûri. *Siyâsi ve Kültürel İslâm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. bsk., 1990.
- İbn Ebî Uşaybi'a, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. el-Kâsım. *Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etibbâ'*. thk. Nizâr Rıdâ. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Fağlillâh el-'Umerî, Ahmed b. Yağyâ b. Fağlullâh el-Kureşî el-'Adevî Şihâbüddîn. *Mesâlikü'l-'Ebşâr fi Memâlikü'l-'Emşâr*. 27 Cilt. Abu Dabi: el-Mecme'u's-Şekâfî, 1423.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed. *ed-Dureru'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mietî's-Şâmine*. thk. Muhammed 'Abdulmu'îd Dâni. 6 Cilt. Haydarabad: Meclisu Dâirati'l-Ma'ârifü'l-'Osmâniyye, 1392/1972.
- İbn Keşîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâ'îl b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 15 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1407/1986.
- İbn Şâkir el-Ketbî, Muhammed b. Şâkir b. Ahmed b. 'Abdurrahmân b. Şâkir Şalâhuddîn. *Fevâtu'l-Vefeyât*. thk. İhsân 'Abbâs. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1973-74.
- İbn Tağrıberdî, Ebû'l-Mehâsın Yûsuf b. Tağrıberdî b. 'Abdullâh. *en-Nucûmu'z-Zâhira fi Mulûki Mısr ve'l-Kâhira*. 16 Cilt. Mısır: Vezâratu's-Şekâfe ve'l-İrşâdi'l-Kavmî; Dâru'l-Kutub, ts.
- İbn 'Asâkir, Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen. *Târîhu Dimeşk*. thk. 'Amr b. Ğurâme el-'Umrevî. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbnü'l-Verdi, Ebû Hafis Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî. *Tetimmetü'l-Muhtaşar fi ahbâri'l-beşer (Târîhu İbni'l-Verdi)*. Beyrut: Daru'l-Kütüb el-'İlmiyye, 1996.
- İnce, Fatma. "Ortaçağ'da İslâm/Türk-İslâm Tıbbının Parlak Bir Mümessili: Nüreddin Hastanesi". *Journal of Islamic Jerusalem Studies* 18/3 (31 Aralık 2018), 69-90. <https://doi.org/10.31456/beytulmakdis.494295>
- İzgi, Cevat. "İbnü'l-Lebbûdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/122. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kaçar, Yasemin. *Bahri Memlûk Devletinin Eğitim Sistemi ve Medreseler*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Kaya, Mahmut. "Abdüllatif el-Bağdâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/254-255. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kaya, Mahmut. "İbn Ebû Usaybia". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/445-446. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kaya, Mahmut. "İbnü'l-Baytâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/526-527. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kırbıyık, Kasım. "Dahvâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/419-420. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Mağrîzî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî el-Huseynî. *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hıtağ ve'l-'Âşâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1418.

- Maqrîzî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. 'Alî el-Huseynî. *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*. thk. Muhammed 'Abdul-kâdir 'Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Nuveyrî, Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. 'Abdilvahhâb b. Muhammed b. 'Abdiddâim el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî en-Nuveyrî en-. *Nihâyetu'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*. 33 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutub ve'l-Veşâiku'l-Kavmiyye, 1423.
- Nu'aymî, 'Abdul-kâdir b. Muhammed b. 'Omar b. Muhammed b. Yûsuf b. 'Abdullâh b. en-Nu'aymî en-. *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris*. thk. İbrâhîm Şemsuddîn. b.y.: y.y., 1410/1990.
- Özyurt, Birsen vd. "Memlûklularda Tıp ve Tıp Eğitimi". *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics-Law and History* 15/1 (2007), 45-50.
- Ragab, Ahmed. *The Medieval Islamic Hospital: Medicine, Religion, and Charity*. New York, NY, 2015.
- Şafedî, Şalâhuddîn Halîl b. Aybek b. 'Abdullâh. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâ'ût, Turki Muştâfâ. 29 Cilt. Beyrut: y.y., 1420/2000.
- Şafedî, Şalâhuddîn Halîl b. Aybek b. 'Abdullâh. 'A'yânü'l-'Aşr ve 'A'vânu'n-Naşr. thk. 'Alî Ebû Zeyd vd. 5 Cilt. Beyrut; Dimaşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âşır, 1418/1998.
- Sarı, Ayşe - Zabun, Sezgin. "Bimarhaneler Hakkında Alan Yazın Çalışması". *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi* 7/3 (30 Aralık 2021), 585-599.
- Şeşen, Ramazan. "Eyyûbiler Devrinde Tıp Eğitimi". *İslam Tetkikleri Dergisi* 9 (23 Aralık 2010), 243-268.
- Şeşen, Ramazan. "Eyyûbiler (Siyasî Tarih)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/20-31. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ünver, A. Süheyl. *Selçuk Tababeti, XI-XIV. Asırlar: Büyük Selçuk İmparatorluğu ve Orta Zamanda Anadolu Türk Devletleri Tababeti Tarihine Dair*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı., 2014.
- Yâfi'î, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Es'ad b. 'Alî b. Suleymân. *Mirâtu'l-Cenân ve 'İbretü'l-Yakzân fi M'arifeti mâ Ya'tebir min Havâdisi'z-Zamân*. Beyrut: y.y., 1417/1997.
- Yavuz, İsa. *Memlûkler Döneminde Tıp*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Yiğit, İsmail. *Memlûkler*. Kayıhan Yayınları, 2015.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Oşmân. *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhiri'l-A'lâm*. thk. 'Umar 'Abdusselâm et-Tedmurî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413/1993.
- Kur'ân Yolu*, 2018. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- "Mithridate". *Wikipedia*, 24 Eylül 2021. <https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Mithridate&oldid=1046194888>